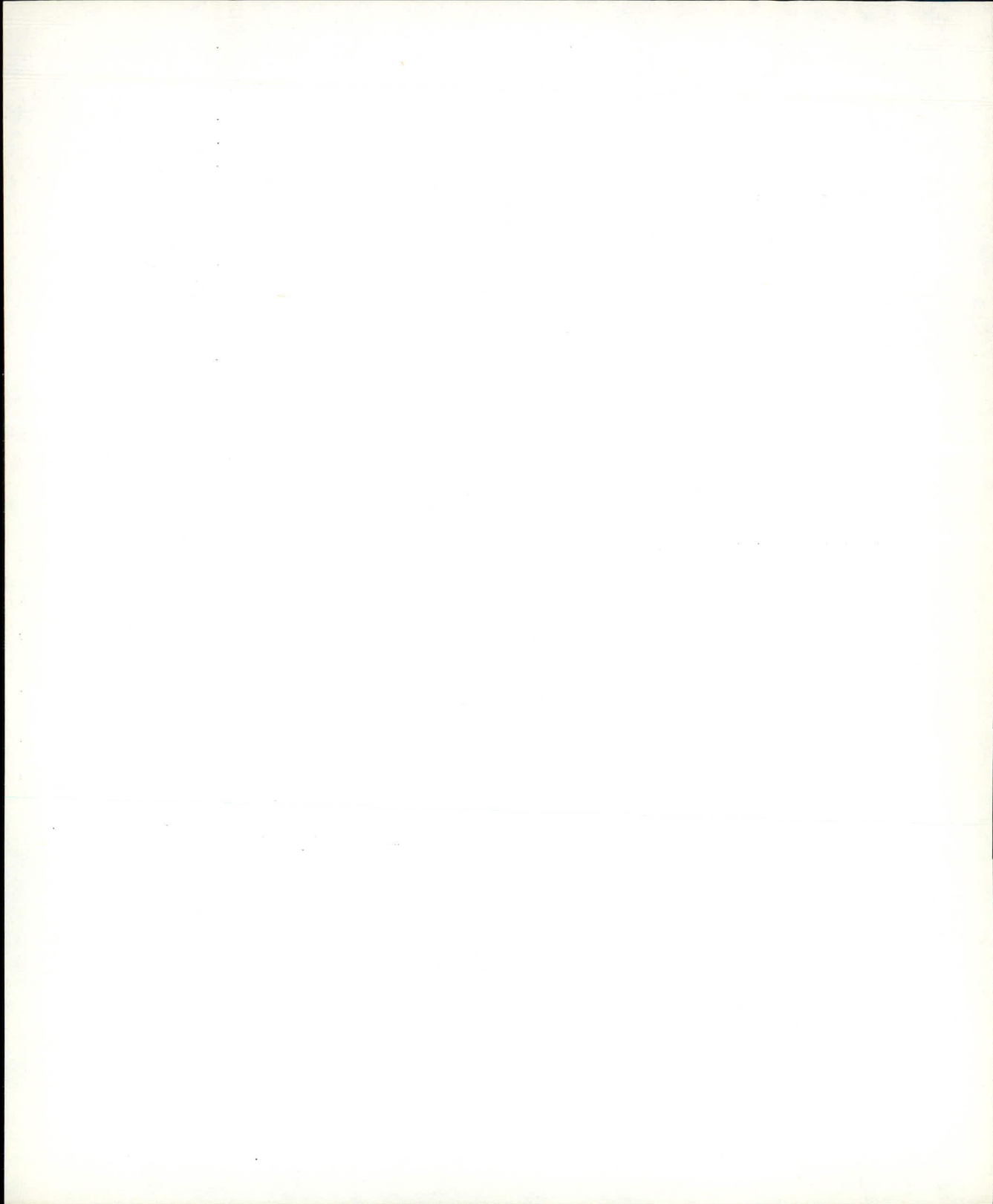

U I T D E J A C O B S K E R K

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

14.4 - 30.5.1973

In 1173 is er voor het eerst sprake van de parochie van Sint Jacob.

De naam Sint Jacobskerk wijst er op dat de kerk toegewijd was aan Sint Jacob de Meerdere, een van de twaalf Apostelen. Nadat St. Jacob in het jaar 44 op last van Herodus Agrippa I onthoofd was, zou zijn gebeente later naar Spanje zijn overgebracht, waar het sinds de 9e eeuw in Santiago di Compostella wordt vereerd. In de Middeleeuwen was zijn graf een van de beroemdste bedevaartplaatsen. Sint Jacob wordt meestal afgebeeld als pelgrim, met lange mantel, breedgerande hoed, staf, reistas en drinkfles. Aan de hoed en op de borst draagt hij de pelgrimsschelpen. De St. Jacobsschelpen waren als het ware het insigne der pelgrims. Het waren grote, regelmatig gevormde schelpen, die op het Gallicische strand gevonden werden. Als pelgrim kreeg men door het dragen van deze schelpen een geheiligd karakter van onschendbaarheid.

De St. Jacobskerk is in de 13e eeuw opgezet als een kruisbasiliek met een west-toren. Tegen het eind van de 14e eeuw werd een nieuw transept gebouwd, een hoofdkoor en twee kleine zijkoren. In het begin van de 15e eeuw kwamen nieuwe zijbeuken tot stand in het formaat van het schip, zodat de kerk de vorm van een hallekerk kreeg. Rond 1460 worden deze zijbeuken naar het westen verlengd tot voorbij de toren. Op deze wijze werd de toren geheel ingebouwd. Aan het eind van de 15e eeuw werden de zijkoren door grotere vervangen: eerst ten zuiden van het H. Kruiskoor en later ten noorden het Onze-Lieve-Vrouwkoor.

Deze beide koren werden in de 19e eeuw, nl. in 1882 naar aanleiding van een restauratie, heringericht met het nog momenteel dienst doende meubilair, geschonken door Jhr. Everard van Weede, kerkmeester van 1876 tot 1894.

Toen werden ook de door Vlamingen vervaardigde 16e eeuwse koorhekken verplaatst naar het oostelijk gedeelte van de kerk, waar ze ook nu nog te vinden zijn. In dezelfde periode, nl. tijdens de restauratiewerkzaamheden in 1882-1883 kwamen in de Jacobskerk muurschilderingen te voorschijn, die door A.J. Derkinderen werden gecopieerd.

De toren, waarin een klokkenspel van de gebroeders Hemony hing, werd door de orkaan van 1674 verwoest; ook de kerk werd door het neerstorten van de toren erg beschadigd. Ook in de strijd tegen de Spanjaarden bij het beleg van het Vreeburg in 1576 had de toren zwaar te lijden: op de toren werd geschut neergezet, gericht op het kasteel op het Vreeburg. De stenen kanonkogels waren tot bij de restauratiewerkzaamheden, uitgevoerd tussen 1942 en 1953, als aandenken in de toren ingemetseld. Een zandstenen plaat in de toren herinnert trouwens nog aan deze tijd:

—
Año 1576 hebbē min de Spaengers van Vreeborch leet
gedaē,

Godt versacht dat ick bleef staen.

Tijdens deze restauratie werd de spits op de toren teruggeplaatst. In de Franse tijd werd de toren gebruikt als uitkijk- en seinpost.

In augustus 1566 vallen de beeldenstormers de Jacobskerk binnen, die op 27 augustus van dat jaar aan de Hervormden wordt toegewezen. Echter op 6 september reeds wordt de pas verworven Jacobikerk aan de katholieken terug gegeven. In 1579 wordt de kerk uiteindelijk aan de Protestantse eredienst voorbehouden. Tijdens de beeldenstorm moeten in de Jacobskerk vele kunstwerken vernietigd of beschadigd zijn.

De Jacobikerk is nu eigendom van de Nederlandse Hervormde Gemeente; de toren behoort sinds 1953 toe aan de Gemeente Utrecht.

In 1577 was een van de beide pastoors van de Jacobskerk, Hubert Duifhuis, begonnen met prediking in Calvinistische geest. Zijn optreden was gematigd en liet ruimte voor zijn katholiek gebleven medepastoor, die naast hem de eredienst op eigen wijze verrichtte. In hetzelfde jaar begint hij "al te mets openbaerlick tegen de beelden en de afgoderij te preken, ende heeft de abuysen des pausdoms berispt ende tegengesproken". In 1579 stond het stadsbestuur de Jacobikerk af aan de aanhangers van Hubert Duifhuis. De leden van zijn Gemeente, die weigerden zich met de Calvinisten te verenigen, werden Duifhuisianen genoemd. De prins van Oranje zou een kerkdienst van hem hebben bijgewoond, wat hem door calvinistische predikanten zeer kwalijk werd genomen.

In april 1581 stierf Duifhuis; hij werd begraven "in 't middelpant van de Jacobikerk aan de noordzijde van 't groot orgel, in een grafstede, die de heeren kerkmeesters omtrent 64 jaaren daarna aan zijn zoonszoons, ter beken-tenisse van zijn grootvaders diensten, gunstiglijk ver-eerden".

Vijf jaar na het overlijden van Duifhuis werd zijn gemeente met de calvinistische verenigd.

Meerdere gilden hadden in de Jacobskerk hun altaren, grafkelders en lichtkronen. Enkele grafstenen bevatten nog de kentekenen van het vak dat zij beoefenden. In de Jacobskerk ligt ook de "schipperskelder": de grafkelder voor leden van het schiet- en vrachtschuitenveer. De schippersvrouwen hadden tegen pijlers van het middenschip van de kerk hun eigen bank. Zelfs de hoedenmakers-knechts hadden in de Jacobskerk hun gemeenschappelijke "bus", waaruit hun graf en gildebord werd betaald.

Evenals de Buurkerk en de Geertekerk had ook de Jacobskerk zijn kluizenares; in 1492 is er sprake van dat

Alijt Ponciaens in een kleine cel in de zuidwand van de kerk ingemetseld is. Deze cel, met haar twee luikjes die op het koor uitzicht geven, is nog steeds in de kerk aanwezig.

De geschiedenis wil dat in 1173 uit de Jacobskerk het "lichaam des Heren" gestolen werd. Vermoedelijk ging het hier minder om de hostie, dan wel om de pyxis, het doosje waarin de hostie werd bewaard. Het verhaal gaat dat na het bekend worden van deze "wandaad" de Rijn in de stad buiten haar oevers trad en dat in Utrecht veel schade werd aangericht door wateroverlast. De abt van de St. Paulusabdij, Hildegard, beschouwde dit als een straf van God en riep de burgers op tot boete, waaraan zij gevolg gaven tijdens een processie. Na drie dagen zakte het water weg en was het gevaar geweken!...

BEKNOPTE BIBLIOGRAFIE.

A. Graafhuis en Th. de Vlieger, Utrecht-Stad, Mensen en momenten, Utrecht, 1963

A. van Hulzen, Utrecht, Utrecht, 1962

J.E.A.L. Struick, Utrecht door de eeuwen heen, Utrecht-Antwerpen, 1968

Catalogus Saenredam, Centraal Museum, Utrecht, 1961.

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

G E E X P O S E E R D E W E R K E N.

Tenzij anders vermeld zijn alle maten uitgedrukt in cm.;
de hoogte staat vooraan, dan de breedte, dan de diepte.

Gebruikte afkortingen:

Hist.cat. 1928 : Catalogus van het Historisch Museum
der Stad, Centraal Museum Utrecht, 1928

Sch.cat. 1952 : Catalogus der Schilderijen, Centraal
Museum Utrecht, 1952.

1. ANTHONIE JOHANNES DERKINDEREN (Den Bosch 1859 - Amsterdam 1935), SILHOUET VAN DE STAD UTRECHT UIT HET NOORDWESTEN, (1897).

Het schilderij is een copie naar een 15e eeuwse muurschildering in het zuidelijke zijschip van de St. Jacobskerk. Men ziet o.a. van links naar rechts: Cornelis kapel, Begijnhof (?), twee waltorens, de Weerdpoot, kapel van het Predikherenklooster, St. Jacobskerk, Sacramentskapel (?), Domkapel, Catharijnepoot met brug, vieringstoren van de St. Mariakerk.

doek, 150 x 372
Hist.cat. 1928 nr. 1414

2. UTRECHTS MEESTER, TWEE ZIJVLEUGELS VAN HET ALTAARSTUK DER SCHUITENVOERDERS IN DE JACOBSKERK, midden 16e eeuw.

linkervleugel.

Twee knielende stichtersfiguren met hun beschermheiligen, de Hl. Clemens en de Hl. Maagd met Christuskind, voorgesteld op een bordes aan de oever van een rivier, met op de achtergrond een stad.

Rechtervleugel:

Drie mannelijke en vier vrouwelijke stichtersfiguren met als beschermheiligen Sebastiaan en Anna, eveneens voorgesteld op een bordes aan de oever van een rivier, met op de achtergrond een stad.

De keerzijden van deze altaarvleugels zijn in 1580 geheel overgeschilderd en gebruikt als gildeborden van het Schietschuitschippersgilde en van de Zakkendragersgilde in de St. Jacobskerk.

Een verkleinde 19e eeuwse copie van de linkervleugel

hangt nog in de Jacobikerk, met onderschrift betreffende Hubert Duifhuis.

paneel, elk 146 x 109
Sch.cat. 1952 nr. 291

3. UTRECHTS MEESTER, DE LIEFDADIGHEIDSWERKEN VAN DE ARMENPOT VAN ST. JACOB, 1562.

Het schilderij dat aan beide zijden beschilderd is, is afkomstig uit het middenkoor van de St. Jacobskerk.

1. De liefdadigheidswerken zijn in drie taferelen voorgesteld; van links naar rechts:

- de uitdeling van brood en schotels met eetwaren, waarbij een der Potmeesters de namen der bedeelden afleest;
- de uitdeling van zakken turf;
- de bedeling der huiszittende armen.

Boven de kapitelen der zuilen staat viermaal het jaartal 1562 en MDLXII.

De teksten zijn een aansporing om, naar het woord van Christus ("geef en u zal gegeven worden"), aalmoezen te geven voor de armen, "Want die aelmisse(n) doit va(n)-der helssche gloyt iou ziel beschermen".

2. Het laatste Oordeel: Christus gezeten op een regenboog, de werelddol onder zijn voeten; ter weerszijde de Hl. Maagd en Johannes; in de lucht zweven bazuin spelende engelen. Op aarde links de doden, opstaand uit hun graven en de zalig gesprokenen, ten hemel geleid door de Hl. Petrus; rechts de verdoemden, door duivelen naar de hel gevoerd. In het midden een doodskist, waaronder o.a. de tekst: "O me(n)sche gedenck uw uyterste en(de) inder ewicheyt en sult ghi niet sondigen".

paneel, 57 x 401
Sch.cat. 1952 nr. 292

4. BESCHILDERD HOUTEN BORD, AFKOMSTIG VAN DE ARMENPOT VAN ST. JACOB (?), 2e helft 16e eeuw.

Waarschijnlijk behorend bij het vorige schilderij. De inhoud van de tekst slaat ook hierop: "Bewijst die wercken der liefsten alhier aen jou even naesten".

paneel, 51 x 53
Hist.cat. 1928 nr. 3211

5. ROELOF VAN ZIJL (Overl. na 1624(?) te Utrecht), ACHT LUIKEN AFKOMSTIG VAN HET ORGEL DER ST. JACOBSKERK, 1608

De orgelluiken zijn door Van Zijl in 1608 geschilderd blijkens een post in de rekeningen van de St. Jacobskerk.

Grote luiken:

1. Koning David bespeelt knielend de harp;
2. Een vrouw bespeelt de violoncel;
3. De Hl. Cecilia bespeelt het orgel;
4. Twee musicerende vrouwen, de een met luit, de ander met viool.

Kleine luiken.

1. en 2. Twee engelfiguren bespelen cithers; op de achtergrond bij beide een zingende engel;
3. en 4. Twee putti met vanitasemblemen (schedel, zandloper, zeepbellen), symbolen van ijdelheid en vergankelijkheid.

doek, 153 x 44,5 en 96 x 34,5
Sch.cat. 1952 nr. 367

6. JOSEPH HILVERDINCK (Amsterdam 1840 - Amsterdam 1879)
GEZICHT IN DE JACOBSKERK, 1878

Op de voorgrond het interieur van de zuidelijke zijbeuk van de St. Jacobskerk met een gedeelte van het koperen koorhek, rechts de St. Andrieskapel met het gebeeldhouwde hek, in 1631 ingericht tot grafkapel der familie Ruysch.

paneel, 24,5 x 18
Sch.cat. 1952 nr. 1088

7. PIETER JANSZ. SAENREDAM (Assendelft 1597 - Haarlem 1665), INTERIEUR VAN DE ST. JACOBSKERK, 1636

De tekening is een gezicht in de zuidelijke zijbeuk van de kerk. Op de achtergrond ligt het H. Kruiskoor.

Pen, aquarel en krijt, 38,7 x 50,7
Bruikleen van het Gemeentearchief, Utrecht.

8. JACOB OUWATER (werkzaam in de 18e eeuw) GEZICHT OP ST. JACOBSKERK, ca. 1785

Op de tekening is de zuidelijke buitenzijde van de St. Jacobskerk afgebeeld, gezien vanuit het Westen.

Gewassen pentekening in O.I. inkt, 25 x 36
Bruikleen van het Gemeentearchief, Utrecht.

9. FRAGMENT VAN EEN DER KOORHEKKEN UIT DE ZUISCHEPEN VAN
DE ST. JACOBSKERK, 1515.

Deze koperen hekken, waarvan dit fragment, dat gedeel-
telijk is bijgewerkt, bestaat uit vier koperen georna-
menteerde spijlen bovenaan verbonden door traceerwerk,
is in 1515 gegoten door Jan van den Ende uit Mechelen.

Koper en hout, 196 x 101
Hist.cat. 1928 nr. 1437

10. FRAGMENT VAN EEN HEK, VERSIERD MET RANKEN EN VOLUUT-
ORNAMENT, 1e helft 18e eeuw.

IJzer, 140 x 40
Hist.cat. 1928 nr. 1455

11. VERSIERING VAN EEN KERKKROON VAN DE ZAKKENDRAGERSGILDE
IN DE ST. JACOBSKERK, begin 17e eeuw.

Deze versiering is aan alle zijden in reliëf bewerkt
met de voorstelling van een man; twee dragen een zak
op de schouders, terwijl de derde een schop en een
korenmaat in de handen heeft.

Hout, 25,5 x 16,5
Hist.cat. 1928 nr. 1445

- 12 DRIE SCHILDEN VAN EEN DER DRIE KERKKRONEN VAN DE KERKMEESTERS VAN DE ST. JACOBSKERK, 1630.

Een van deze schilden, in de vorm van cartouches, is versierd met een St. Jacobsschelp, met initialen JK (Jacobskerk) en het jaartal 1630; beide andere bevatten bijbelse teksten (Joh. I.V.9 en Matth. I.V.15).

Koper, 31 x 19
Hist.cat. 1928 nr. 1448

- 13 DRIE SCHILDEN VAN DE KROON VAN HET HOEDENMAKERSKNECHTS-GILDE IN DE ST. JACOBSKERK, 1643 en 1644

Het eerste van deze schilden, in de vorm van cartouches draagt de afbeelding van een hoed en het jaartal 1644 met opschrift; het tweede draagt de afbeelding van een hand die uit een wolk te voorschijn komt en een langwerpig voorwerp vasthoudt; het derde draagt het jaartal 1643 met opschrift.

Koper, 29 x 15
Hist.cat. 1928 nr. 1452

- 14 WIJNGLAS VAN DE ARMENPOT VAN ST. JACOB, 2e helft 18e eeuw

Het glas is versierd met twee wapenschilden, het ene met een kruis, waartussen vier Jacobsschelpen, het andere met een pot met drie poten en twee oren.

Engels glas, Hg. 18, Ø 8,5
Hist.cat. 1928 nr. 3215

15. STEMPEL VAN HET ZEGEL VAN KERKMEESTERS VAN DE
ST. JACOBSKERK, 16e eeuw.

Het zegel stelt St. Jacob voor gezeten op een troon en twee personen kronend, die ter weerszijde van hem knielen. Rechts en links van de heilige een St. Jacobs-schelp.

Koper, Ø 5,6
Hist.cat. 1928 nr. 1465

Bij deze stempel is een afdruk in was van het zegel geëxposeerd.

